

واکاوی محور موضوعی سوره حدید با روش تحلیل محتوا

ملیکاسادات سازور^۱

چکیده

هدف این پژوهش، واکاوی محور موضوعی سوره حدید از طریق روش تحلیل محتواست. به این منظور در ابتدا تحلیل محتوای کمی و فراوانی کلمات و موضوعات آیات، مورد بررسی قرار گرفت و طبق اطلاعات حاصل از آن‌ها مشخص شد تأکید بر روی توحید و نبوت است. در گام دوم با در نظر گرفتن اطلاعات به دست آمده از تحلیل کمی، به تحلیل محتوای کیفی پرداخته و مضامین استخراج شده، دسته‌بندی شدند و در قالب هشت مقوله: مؤمنان، معاندان حق، آخرت، دنیا، عاملان هدایت، مسائل اخلاقی، ولایت الهی و مسیحیت، بیان شدند. نتایج این پژوهش، حاکی از آن است که سوره حدید با وجود موضوعات متعدد، دارای یک محور کلی است و آن، ترغیب به ایمان به خدا و رسولان الهی است که با مقایسه ویژگی‌ها و فرجام مؤمنان و کافران و همچنین با مقایسه بین دنیا و آخرت به آن پرداخته شده است؛ این که ارزش‌های دنیوی، ارزش‌های واقعی و ماندگاری نیستند و ارزش‌های اخروی هستند که مانا هستند و با این اوصاف و مقایسه، مخاطب را به ایمان و انفاق تشویق می‌کند.

کلیدواژه‌ها: سوره حدید، تحلیل محتوا، وحدت موضوعی.

۱- مقدمه

از آن جا که قرآن از جانب خداوند حکیم است، بی تردید بخش‌بندی آن به سوره‌های مختلف و آیات متعدد بر اساس حکمتی خاص انجام گرفته است؛ از این رو در آن سوی کثرت و تنوع ظاهری مفاهیم و موضوعات در هر سوره می‌توان در پی تحلیل و تبیین حکیمانه برای

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۳.

۱. دانشجوی دکتری دانشگاه قرآن و حدیث (masazvar51@gmail.com).

به هم پیوند دادن تمام آن موضوعات و مفاهیم به ظاهر پراکنده بود.

برخی از مفسران به بررسی پیوستگی و کشف محور سُور اقدام کردند. برای مثال، طبرسی در تفسیر مجمع البیان در ذیل تفسیر سور، عنوانی دارد به نام «النظم» که در آنجا ارتباط آیات را با یکدیگر ذکر کرده و جایگاه آیات را در مجموعه آیات مشخص نموده است (طبرسی، ۱۳۷۲: ۷۵/۱). وی با یافتن نقاط مشترک هر آیه با موضوع اصلی سوره، به ذکر ارتباط آن‌ها با موضوع می‌پردازد (همان: ۸۲/۲). از مفسران دیگری که به دسته‌بندی آیات برای کشف غرض توجه نموده‌اند، می‌توان افرادی مانند: محمود شحاته در اهداف کلّ سوره و مقاصدها فی القرآن کریم، بقاعی در نظم الدرر فی تناسب الآيات و السور و علامه طباطبایی در تفسیر المیزان را نام برد (ر.ک: خامه‌گر، ۱۳۹۵: ۴ - ۲۵).

۱-۱- پیشینه پژوهش

در خصوص استفاده از روش تحلیل محتوا در سوره‌های قرآن کریم مقالاتی نظیر: «تبیین انسجام محتوایی سوره لقمان با روش تحلیل محتوای کیفی» (صرفی، ۱۳۹۸)، «کشف محور موضوعی سوره حج با روش تحلیل محتوا» (رضی بهابادی و احدیان، ۱۳۹۷) و «ساختار نظام‌مند مفاهیم و گزاره‌های اخلاقی در سوره اسراء» (ستوده‌نیا و جانی‌پور، ۱۳۹۲) نوشته شده است. در ارتباط با سوره حدید مقالاتی از جمله: «تحلیل گفتمان منافقان و مؤمنان با تکیه بر گزیده‌ای از آیات سوره مبارکه حدید» (رمضانی، ۱۳۹۹) و «تبیین پیوستگی آیات سوره حدید بر اساس مدل آینه‌ای نیل رابینسون» (دهقانی و همکاران، ۱۴۰۲) به رشته تحریر درآمده است. تفاوت و تمایز پژوهش حاضر با پژوهش‌های پیشین در خصوص سوره حدید، در ارائه الگو و نمودارهای کیفی جامع، از تمام مقولات این سوره است.

۲-۱- روش پژوهش

تحلیل محتوا روشی است که به منظور دستیابی به ویژگی‌های مختلف پیام، دیدگاه‌ها و اندیشه‌های صادرکننده پیام و آثار آن، برای تجزیه و تحلیل عینی پیام‌های مختلفی به کار می‌رود (کربندورف، ۱۳۷۸: ۳۵). در حقیقت، تحلیل محتوا در رابطه با متنی معنا پیدا می‌کند که آن

متن برای انتقال پیام‌ها و مفاهیم معینی نوشته شده باشد و دارای ماهیتی مشخص باشد. روش بازشناسی و تحلیل این پیام‌ها به صورت نظام‌مند بوده و از قوانین مشخصی تبعیت می‌کنند (جانی پور، ۱۳۹۰: ۱۹۶) و مهم‌ترین کاربرد تحلیل محتوا، توصیف ویژگی‌های پیام است (عزّتی، ۱۳۷۶: ۷۴).

به باور پژوهشگران در روش تحلیل محتوا، پیش‌فرض آن است که با تحلیل پیام‌های زبانی می‌توان به کشف مفاهیم، اولویت‌ها، ادراک‌ها، شیوه‌های سازمان‌دهی و بینش دست یافت (ویلکینسن، ۲۰۰۳: ۶۸). پس این روش - که به عنوان یک تفسیر بین دو قطب عینی و ذهنی قرار می‌گیرد -، پژوهشگر را به سمت عناصر پنهانی موضوع هدایت می‌کند (باردن، ۱۹۷۷: ۹). بنابراین از آن‌جا که روش تحلیل محتوا، روشی علمی برای تفسیر متن است و نتایج به‌دست‌آمده از آن، دارای اعتبار است، این تحقیق بر آن شد تا با استفاده از این روش، به بررسی پیوستگی آیات سوره حدید بپردازد. روش اتخاذ شده، روش تحلیل محتوای مضمونی بر اساس واحد جملات است به شرح زیر:

الف. تجزیه عناصر تشکیل‌دهنده و تقطیع موضوعی آیات در جدول؛

ب. یافتن موضوعات اصلی؛

ج. تبدیل عناصر مرتبط در یک جمله به گزاره‌ها و مضامین جهت یافتن مضامین فرعی؛

د. استخراج اطلاعات آماری از موضوعات اصلی و فرعی در قالب نمودار؛

هـ. تحلیل کیفی بر اساس نتایج حاصل از تحلیل کمی؛

و. مقوله‌بندی مضامین؛

ز. مدل‌سازی.

۲- معرفی سوره حدید

این سوره، دارای ۲۹ آیه، ۵۴۴ کلمه و ۲۴۷۶ حرف است^۱ (ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸: ۱/۱۹؛ ثعلبی، ۱۴۲۲: ۲۲۷/۹). نام این سوره، حدید (آهن) است و از آیه ۲۵ این سوره گرفته شده است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۱۸۷/۲۰).

۲-۱- مکان و زمان نزول سوره حدید

تاریخ نزول سوره حدید، ما بین صلح حدیبیه و غزوة تبوک است (شرف الدین، ۱۴۲۰: ۹/۱۴۱). بنابر قول مشهور، این سوره، مدنی است (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۹/۱۴۳). علامه طباطبایی در تفسیر المیزان ذکر کرده که این سوره به شهادت سیاق آیاتش در مدینه نازل شده است (همان: ۱۹/۲۵۰)؛ اما برخی بنابر روایاتی — نظیر روایت اسلام آوردن عمر که در پی خواندن آیات آغازین این سوره بود —، تمام یا آیات نخستین این سوره را مکی دانسته‌اند (ر.ک: سیوطی، ۱۴۳۲: ۵۰/۱).

۲-۲- محتوای سوره حدید

بنابر تفسیر نمونه، محتوای سوره حدید را می‌توان به هفت بخش تقسیم کرد: ۱. توحید و ذکر بیست صفت الهی؛ ۲. عظمت قرآن؛ ۳. وضع مؤمنان و منافقان در قیامت؛ ۴. دعوت به ایمان و سرگذشت کافران؛ ۵. تشویق به انفاق و جهاد و بی‌ارزش بودن مال دنیا؛ ۶. عدالت اجتماعی؛ ۷. رد رهبانیت و انزوای اجتماعی (بابایی، ۱۳۸۲: ۹۱/۵).

۳- تحلیل محتوای سوره حدید

تحلیل محتوای سوره حدید در این مقاله، شامل تحلیل کمی و کیفی می‌شود و اطلاعات جدول ذیل، در تحلیل محتوای کمی و کیفی مورد استفاده قرار گرفت. بخش موضوع اصلی جدول در قسمت تحلیل محتوای کمی و بخش کد اولیه در قسمت تحلیل محتوای کیفی (تشکیل مقوله) مورد استفاده قرار گرفت.

در این بخش، ابتدا متن سوره به صورت تقطیع شده در جدول تحلیل محتوا درج شده است که گویای مضامین فرعی و موضوع اصلی برای هر آیه است. در مجموع متن به ۲۷ واحد تقطیع شده است و ۱۰۰ مضمون و پیام از آن برداشت شده است. به جهت رعایت اختصار، از درج کلیه جدول صرف نظر کرده و فقط قسمت‌هایی از جدول ذکر می‌شود:

شماره آیه	آیه	موضوع اصلی	کد اولیه	کد
۱۳	يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا انظُرُونَا نَقْتِسَبْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ اُرْجِعُوا وِرْءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ	مواجهه منافقین و مؤمنین در قیامت	A37	استمداد منافقان از مؤمنان جهت بهره‌مندی از نور آنان و رفع تاریکی در قیامت.
			A38	در روز قیامت مؤمنان به منافقان از نور خودشان نمی‌بخشند.
			A39	ایمان، از راه‌های کسب نور
			A40	پدیدار شدن دیواری بین مؤمنان و منافقان در قیامت با ظاهری دارای عذاب.
۲۰	اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ وِزْنَةٌ وَتَعَاخُرُ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرْتَهُ مُضْطَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعٌ الْعُرُورُ	ناپایداری زندگی دنیا	A61	بی‌ارزشی امور دنیا و فریبندگی آن، مانند کالای فریبنده.
			A62	تمثیل زندگی دنیا به سرسبزی و پژمردگی طبیعت.
			A63	عذاب الهی، کیفر کافران
			A64	مغفرت و رضوان الهی، یکی از پاداش‌های خدا در آخرت برای مؤمنان
			A65	فریبندگی دنیا در برابر واقعیت و حقیقت آخرت
			A66	دوام و بقایی برای زندگی دنیا نیست. (توجه به ناپایداری دنیا، بازدارنده انسان از تکاثر)
۲۱	سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّنَ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ	اوصاف بهشت	A67	مؤمنین در مغفرت الهی و بهشت از یکدیگر پیشی و سبقت می‌گیرند.
			A68	وصف گستردگی بهشت، مانند پهنه آسمان و زمین
			A69	بهشت برای کسانی که به خدا و رسولانش ایمان دارند آماده شده است.
			A70	برخورداری اهل بهشت از نعمت‌های آن، نمود فضل خدا
			A71	تفاوت آدمیان، در بهره‌مندی از فضل خدا برخاسته از مشیت او
			A72	خداوند صاحب فضل عظیم است.
۲۲	مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ لَّكَيْلًا تَأْسُوا عَلَىٰ مَا قَاتِكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا ءَاتَكُمُ وَاللَّهُ لَا يَحِبُّ كُلَّ مَحْتَالٍ فَخُورِ	مقدر بودن مصائب دنیا	A73	همه مصیبت‌های در زمین و در وجود انسان‌ها قبل از وقوعشان در لوح محفوظ ثبت بوده است.
			A74	ثبت و حفظ همه حوادث در لوح محفوظ برای خداوند آسان است.
			A75	علت ثبت و حفظ مصائب دنیا از قبل در لوح محفوظ اندوهگین نشدن بر از دست داده‌ها و شاد نشدن برای به دست آورده‌ها.
			A76	خداوند هیچ متکبر فخر فروشی را دوست ندارد.
			A77	افراد با ایمان که به نعمتی از سوی خدا می‌رسند خود را امانتدار او می‌دانند، نه از رفتن آن غمگین می‌شوند نه از داشتن آن مست و مغرور.
۲۳	الَّذِينَ يَتَخَلَّفُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَالَّذِينَ يَدْرَأُونَ فَيَأْتِيهِمْ وَيَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُدْرَأُونَ وَالَّذِينَ يَأْتِيهِمْ مِّنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ فَهُمْ لَا يَتَذَكَّرُونَ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ عَذَابَ اللَّهِ الْعَظِيمِ	بخل اثر فخر	A78	متکبر فخر بخیل است و مردم را به بخل ورزیدن سفارش می‌کند.
			A79	متکبر فخر می‌خواهد بذل و بخشش در بین مردم شایع نشود.
			A80	خداوند بی‌نیاز ستوده است.
۲۴	لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ	هدف نبوت	A81	پیامبران به سه وسیله مجهز بودند: دلایل روشن، کتب آسمانی، و معیار سنجش حق از باطل.
			A82	یکی از اهداف متعدد ارسال رسولان اجرای قسط و عدل.
			A81	هدف از ارسال رسولان و انزال آهن تا آشکار شود چه کسی در پنهان او و رسولانش را یاری می‌کند بی‌آنکه او را ببینند.
			A82	خدا قوی‌ای است که ضعف در او راه ندارد.

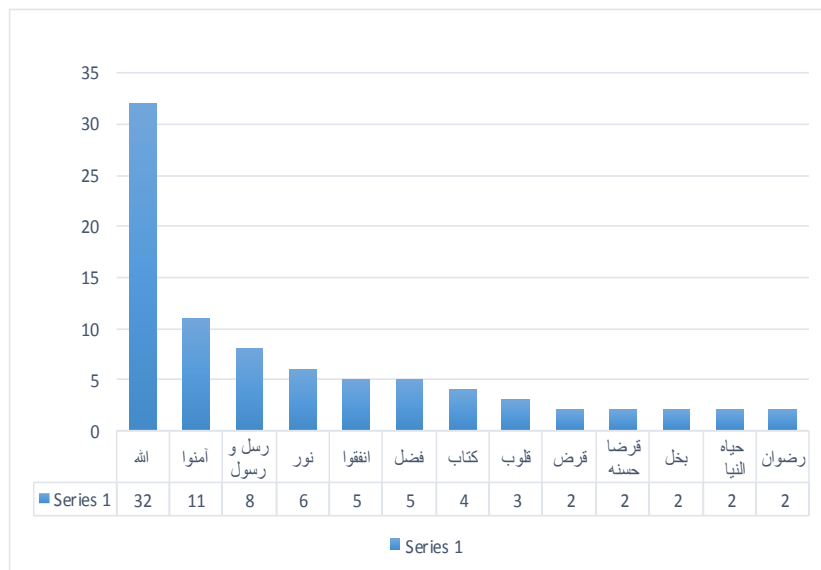
جدول ۱: تحلیل محتوای آیات سوره حدید

۳-۱- تحلیل محتوای کمی

منظور از تحلیل کمی، بررسی فراوانی کلمات و موضوعات مطرح شده در متن است که به محقق کمک می‌کند تا بیشتر با ساختار عناصر و مؤلفه‌های به‌کاررفته در آن آشنا شود. نتایج تحلیل‌های کمی به محقق نشان می‌دهد که مسیر تحلیل‌های کیفی خود را از کجا باید آغاز کند (کرپندورف، ۱۳۷۸: ۲۶). در ذیل به دو مورد از تحلیل‌های کمی پرداخته شده است:

۳-۱-۱- سنجش فراوانی کلمات

منظور از فراوانی کلمات، شمارش کلیدواژه‌های مفهوم‌ساز است. در این شمارش، واژگان مشابه در یک دسته‌بندی جای می‌گیرند و همچون یک مفهوم مشترک در قالب نمودار به نمایش گذاشته می‌شوند. نمودار میله‌ای فراوانی بیشترین کلمات در سوره حدید به شرح ذیل است:

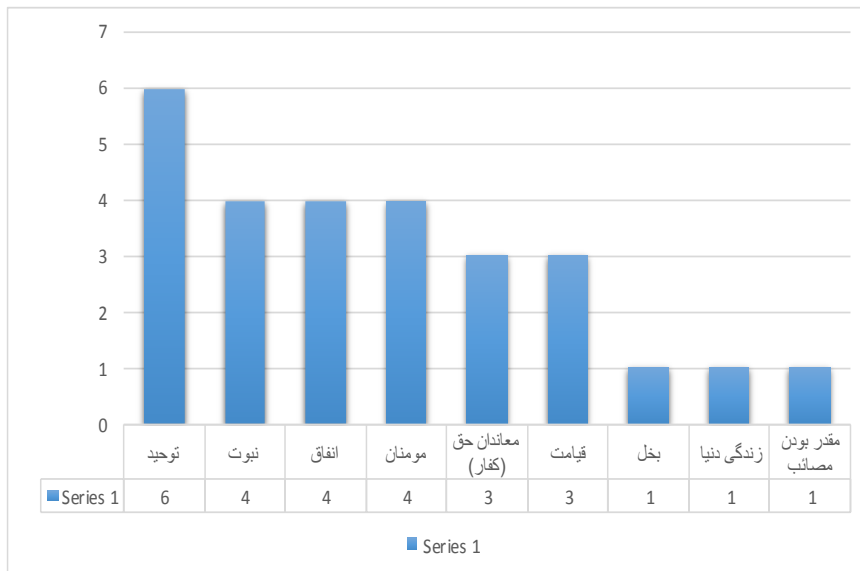
نمودار شماره ۱: فراوانی کلمات سوره حدید

همان‌طور که مشاهده می‌شود در نمودار فراوانی کلمات، بیشترین فراوانی، مربوط به واژگان «الله» و «آمنوا» و «رسل» است که مجموعاً با ۵۱ مرتبه تکرار، بیشترین تعداد را به خود اختصاص داده‌اند. با توجه به این نکته می‌توان نتیجه گرفت در این سوره، تأکید و توجه به ایمان، توحید و نبوت است.

با توجه به واژگان: انفاق، قرض، قلوب، نور، رضوان و فضل - که مجموعاً ۱۹ بار ذکر شدند و جنبه ترغیب به ایمان را ایجاد می‌کند - می‌توان گفت موضوع ترغیب به ایمان حقیقی و عملی در سوره حدید محوریت دارد.

۳- ۱- ۲- سنجش فراوانی موضوعات

منظور از فراوانی موضوعات، عناوین کلی‌ای است که عبارات متن به دنبال بیان شرحی درخصوص آن است. این موضوعات، کلی بوده و چارچوب اصلی متن را تشکیل می‌دهند. نمودار موضوعات مطرح شده در سوره حدید به شرح ذیل است:
نمودار شماره ۲: فراوانی موضوعات سوره حدید

چنانچه مشاهده می‌شود نمودار فراوانی موضوعات، نشان‌دهنده آن است که موضوعات: توحید، نبوت، انفاق، مؤمنان، معاندان حق و قیامت، پرتکرارترین موضوعات سوره حدید هستند.

۳- ۲- تحلیل محتوای کیفی

انجام فرایند در این قسمت به این ترتیب است که در مرحله مضمون‌گیری و طرح جدول

تحلیل محتوای مضمونی، مضامین فرعی، مورد دسته‌بندی قرار می‌گیرند و موضوعات پیشنهادی جهت ساخت مقولات نهایی، مطرح می‌شوند (جانی‌پور، ۱۳۹۰: ۲۹۵). در این قسمت برای استخراج مقولات، چند مرحله پیموده شد: در مرحله اول، مضامین فرعی آیات در جدول تحلیل محتوا قرار داده شد. مرحله دوم، مضامین فرعی که دارای مضمون واحد بودند در کنار هم قرار گرفتند. گام سوم، مضامینی که دارای یک مفهوم مشترک بودند، مشخص شدند و مرحله آخر، مفاهیم مشترک، ذیل یک مقوله سازماندهی گردیدند. این مقولات عبارت‌اند از: مؤمنان، معاندان حق، آخرت، دنیا، عواملان هدایت، مسائل اخلاقی، ولایت الهی و مسیحیت، که شرح آن‌ها در ادامه ارائه می‌شود:

نمودار شماره ۳: محتوای کلی سوره حدید:

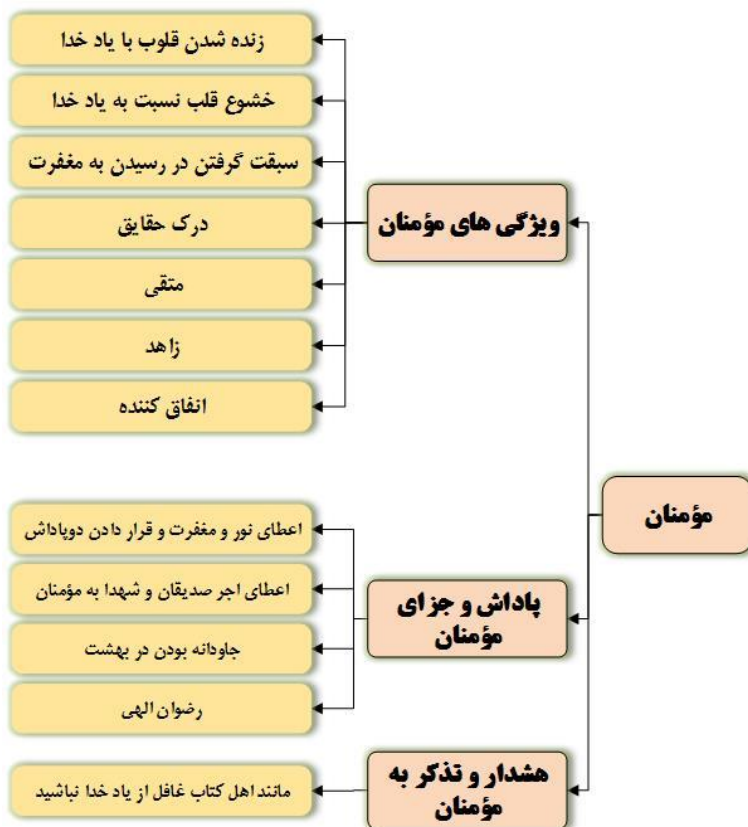
۳-۲-۱- مقوله مؤمنان

در این مقوله به سه مؤلفه: ویژگی مؤمنان، پاداش مؤمنان و تذکر به مؤمنان پرداخته شده است. از ویژگی‌های مؤمنان این است که: با یاد خداوند، قلوبشان زنده می‌شود و خشوع پیدا می‌کند (حدید: ۱۶)؛^۱ تقوا و ایمانشان سبب از بین رفتن حجاب‌ها و درک حقایق می‌شود؛ در رسیدن به بهشت و مغفرت الهی از یکدیگر سبقت می‌جویند؛ انفاق می‌کنند (حدید: ۷)؛^۲ از زهد و تقوا برخوردار هستند (حدید: ۲۲)؛^۳ پاداش مؤمنان به این صورت است که برای آن‌ها مغفرت و رضوان الهی است (حدید: ۲۰)؛^۴ در بهشت جاودان هستند؛ اجر صدیقان و شهدا به آن‌ها عطا می‌شود (حدید: ۱۹)؛^۵ به مؤمنان متقی ایمان آورده به حضرت محمد ﷺ نور و مغفرت و دو پاداش داده می‌شود (حدید: ۲۸)؛^۶ تذکر به مؤمنان این است که مانند اهل کتاب، غافل از یاد خداوند نباشید (حدید: ۱۶).^۷

۱. أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ.
۲. ءَامِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ ءَامَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ.
۳. مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا ءَاتَكُمْ. وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ.
۴. وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشَّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ.
۵. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَءَامِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ.
۶. أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ.
۷. أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ.

نمودار شماره ۴: جایگاه مؤمنان در سوره حدید

۳- ۲- ۲- مقوله معاندان حق

الف. کافران و منافقان

در این قسمت به دو مؤلفه ویژگی کافران و منافقان و فرجام کافران و منافقان پرداخته شده است. در سوره حدید برای کافران و منافقان، به سه ویژگی اشاره شده است که عبارت‌اند از: شک و ریب تا لحظه مرگ، فریب خوردن از آرزوهای دنیا و فریب خوردن از شیطان (حدید: ۱۴).^۱ فرجام کافران و منافقان، آتش و عذاب شدید است (حدید: ۱۵ - ۲۰)^۲ و توبیخ آن‌ها

۱. يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَ لَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَ تَرَبَّصْتُمْ وَ ارْتَبْتُمْ وَ غَرَّكُمْ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَ غَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ.

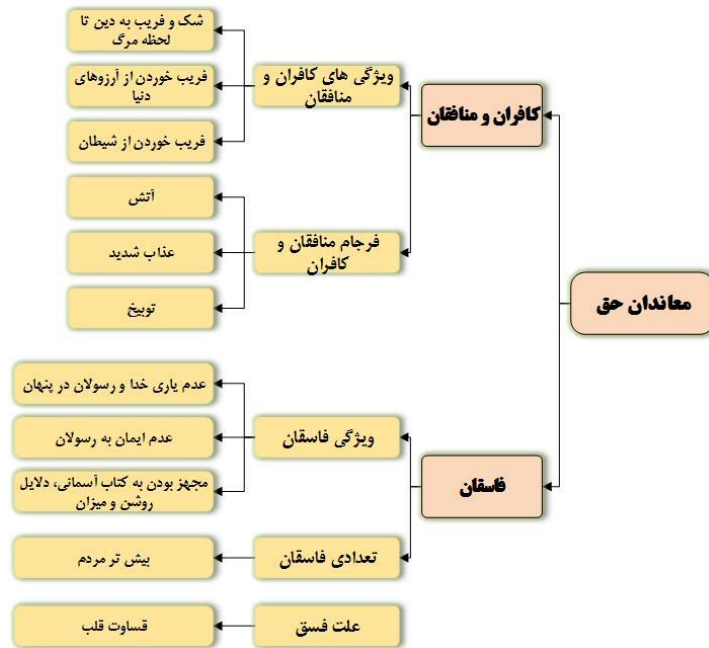
۲. قَالِيَوْمَ لَا يُؤَخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَ لَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَا أُوْحِي إِلَيْكُمْ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَ بئس المصير - و اعلموا أنّما الحياه

به خاطر عدم ایمان آوردن به خداوند و رسولان الهی (حدید: ۸).^۱

ب. فاسقان

در این قسمت به سه مؤلفه ویژگی فاسقان، تعداد فاسقان و علت فسق پرداخته شده است. از ویژگی‌های فاسقان، عدم یاری خداوند و رسولان در خفا و عدم ایمان به رسولان الهی است (حدید: ۲۶).^۲ تعداد فاسقان، بیشتر از افراد امت‌ها ذکر شده است که همه انسان‌ها از این میراث رسولان و مواهب الهی بهره نگرفتند و فقط بعضی هدایت یافتند و بسیاری فاسق شدند (حدید: ۱۶)^۳ و علت و سبب فسق و فاسق شدن، قساوت قلب بیان شده است (همان).

نمودار شماره ۵ جایگاه معاندان حق در سوره حدید

الدُّنْيَا لِعِبِّ وَ لَهْوٍ وَ زِينَةٍ وَ تَفَاخُرٍ بَيْنَكُمْ وَ تَكَاتُرٍ فِي الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَ مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانٌ وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ.

۱. وَ مَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِمُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ.
۲. وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَ إِبْرَاهِيمَ وَ جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النَّبُوَّةَ وَ الْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ.
۳. أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَ مَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَ لَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ.

۳ - ۲ - ۳. مقوله آخرت

الف. بهشت

در این قسمت به دو مؤلفه ویژگی های بهشت و اصحاب بهشت پرداخته شده است. در سوره حدید، سه ویژگی برای بهشت ذکر شده است: اول: بهشت، فضل الهی است؛ دوم: بهشت، بی انتهاست (حدید: ۲۱)؛ سوم: بهشت، پیروزی عظیم است (حدید: ۱۲).^۲ همچنین افراد و اصحاب بهشت، ایمان آورندگان به خداوند و رسولان الهی معرفی شده اند (حدید: ۲۱).

ب. دوزخ

در این قسمت به مؤلفه افراد و اصحاب دوزخ پرداخته شده است. در سوره حدید، دو دسته از جهنمیان معرفی شده اند: اول: کسانی که به خدا و رسولانش کافر شدند؛ دوم: کسانی که آیات الهی را تکذیب کردند (حدید: ۱۹).^۳

ج. قیامت

در این قسمت به بیان هفت ویژگی قیامت پرداخته شده است که عبارت اند از: در روز قیامت منافقان از مؤمنان برای نجاتشان طلب نور می کنند؛ در قیامت نمی توان کسب نور کرد (حدید: ۱۳)؛^۴ در قیامت، دیواری که دارای درب است، میان مؤمنان و منافقان زده می شود و این دیوار درب دار دور دارد که روی رحمت آن برای مؤمنان و روی عذاب آن برای منافقان است (همان)؛ سخن گفتن منافقان با مؤمنان در روز قیامت؛ عدم پذیرش فدیة و عوضی از منافقان و کافران برای رهایی از عذاب (حدید: ۱۵)؛^۵ وجود نوری برای مؤمنان در مقابلشان (حدید: ۱۲)؛^۶ یکسان بودن فرجام و سرنوشت منافقان با کافران در قیامت و آخرت (حدید: ۱۵).^۷

۱. سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ أَعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ.
۲. يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بَأْيَمَانِهِمْ بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ.
۳. وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَ الشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَ نُورُهُمْ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ.
۴. يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَ الْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَ ظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ.
۵. قَالِيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَ لَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَا أُولَئِكَ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَ بئْسَ الْمَصِيرُ.
۶. يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بَأْيَمَانِهِمْ بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ.
۷. قَالِيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَ لَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَا أُولَئِكَ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَ بئْسَ الْمَصِيرُ.

نمودار شماره ۶: جایگاه آخرت در سوره حدید

۳- ۲- ۴- مقوله دنیا

الف. زندگی دنیا

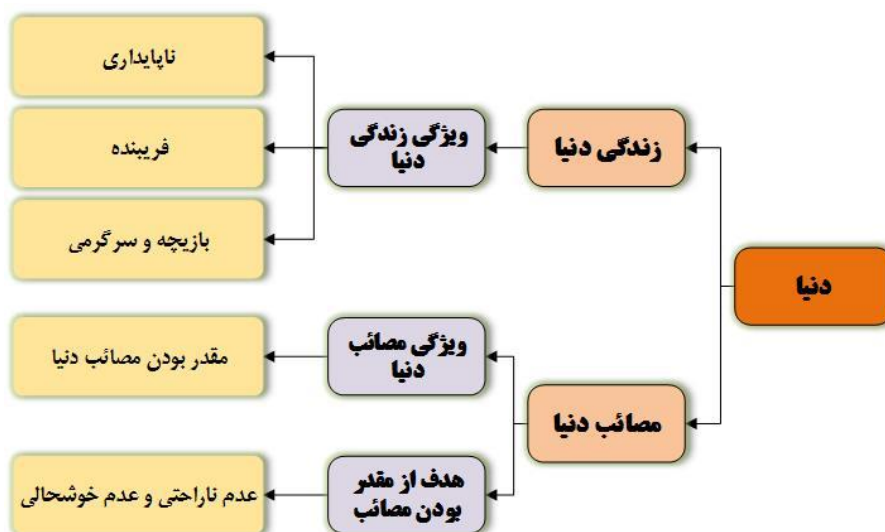
در سوره حدید، برای زندگی دنیا سه ویژگی معرفی شده است که عبارت‌اند از: بازیچه و سرگرمی بودن زندگی دنیا؛ ناپایداری زندگانی دنیا؛ فریبنده بودن زندگی دنیا (حدید: ۲۰).^۱

۱. اَعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ.

ب. مصائب دنیا

در سوره حدید برای مصائب دنیا یک ویژگی ذکر شده است و آن هم مقدر بودن مصائب دنیاست (حدید: ۲۲).^۱ علت و هدف از مقدر بودن مصائب دنیا، عدم ناراحتی به خاطر آنچه از ما فوت شده و عدم خوشحالی به خاطر آنچه به ما داده شده، معرفی شده است (حدید: ۲۳).^۲

نمودار شماره ۷: جایگاه دنیا در سوره حدید

۳- ۲- ۵. مقوله عاملان هدایت

الف. آیات بینات

در این قسمت به دو مؤلفه ویژگی آیات بینات و هدف نزول آیات بینات اشاره شده است. ویژگی‌ها عبارت‌اند از: ۱. خروج از تاریکی‌ها؛ ۲. بردن به سمت نور (حدید: ۹).^۳ هدف از نزول آیات بینات نیز، تفکر و تعقل بیان شده است (حدید: ۱۷).^۴

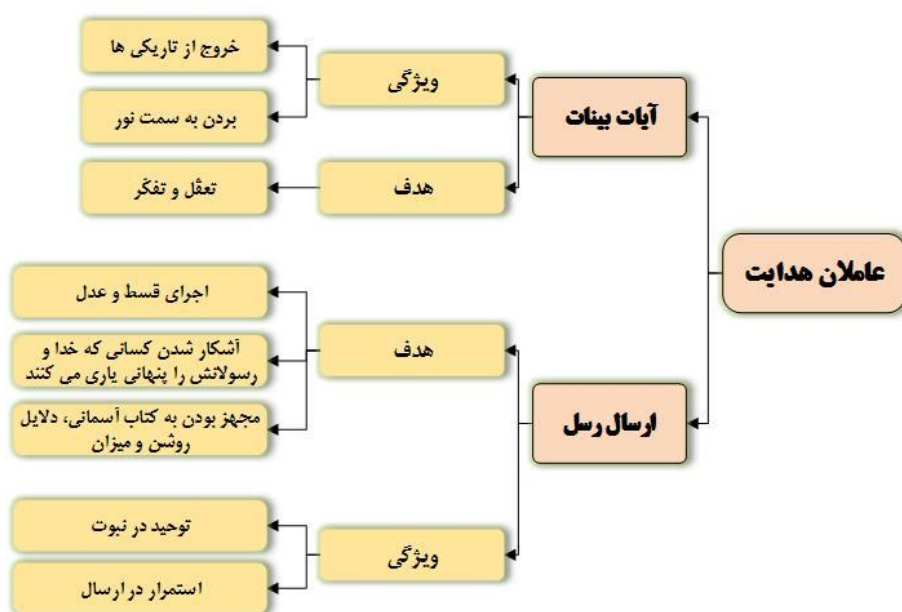
۱. ما أصاب من مصيبةٍ في الأرضِ ولا في أنفسكم إلا في كتابٍ من قبل أن نبرأها إن ذلك على الله يسيرٌ.
 ۲. لكيلا تأسوا على ما فاتكم ولا تفرحوا بما آتاكم والله لا يحب كل مُخْتَلِ فخورٍ.
 ۳. هو الذي ينزل على عبده آياتٍ بيناتٍ ليُخْرِجَكُم مِّن الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ.
 ۴. اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ.

ب. ارسال رسل

در این قسمت به دو مؤلفه هدف از ارسال رسل و ویژگی آن پرداخته شده است. در مؤلفه هدف از ارسال رسل، به دو مورد اجرای قسط و عدل و آشکار شدن کسانی که خدا و رسولانش را در غیبت یاری می‌کنند، اشاره شده است (حدید: ۲۵).^۱

در خصوص ویژگی‌های ارسال رسل می‌توان به سه مورد اشاره کرد: ۱. مجهز بودن به کتاب آسمانی، دلایل روشن و میزان؛ ۲. توحید در نبوت؛ ۳. استمرار در نبوت (همان).

نمودار شماره ۸: جایگاه عاملان هدایت در سوره حدید

۱. لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ.

۳- ۲- ۶- مقوله مسائل اخلاقی

الف. فضائل اخلاقی

در این قسمت، به شش مؤلفه انفاق پرداخته شده است که عبارت‌اند از: پاداش انفاق کننده؛ تفاوت درجه انفاق‌کنندگان؛ شمولیت انفاق؛ اثر انفاق؛ حکم انفاق؛ برابری اثر و پاداش صدقه دادن با انفاق کردن.

در مؤلفه پاداش انفاق، به سه پاداش: اجر عظیم، وعده نیک الهی و اجر کریم اشاره شده است (حدید: ۷، ۱۰، ۱۱ و ۱۸).^۱ در مؤلفه تفاوت درجه انفاق‌کنندگان، به برتری کسانی که در ابتدای جنگ انفاق کردند نسبت به کسانی که بعد از جنگ و پیروزی انفاق کردند، اشاره شده است. در مورد شمولیت انفاق هم به جان و مال اشاره شده است (حدید: ۱۰). در خصوص اثر انفاق، به ایجاد برکت اشاره شده است (حدید: ۱۱) و حکم انفاق، صدقه دادن به خداوند بیان شده است (حدید: ۱۸). در مؤلفه برابری اثر و پاداش صدقه دادن با انفاق کردن، برکت و اجر کریم برای صدقه‌دهنده و انفاق‌کننده ذکر شده است (همان).

ب. رذایل اخلاقی

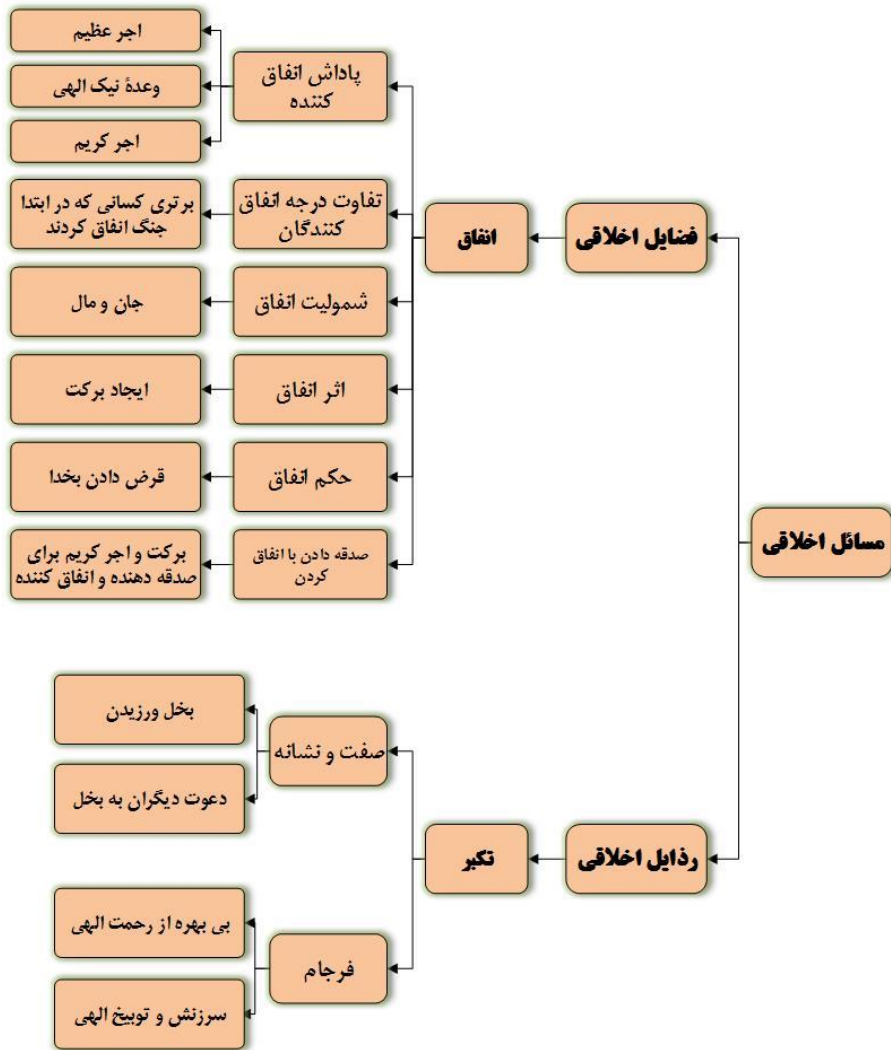
در این قسمت به موضوع تکبر و فخر پرداخته شده است و در آن، به دو مؤلفه صفت و نشانه متکبر فخور و فرجام متکبر فخور اشاره شده است. در مؤلفه صفت و نشانه متکبر فخور، به دو ویژگی: بخل ورزیدن و دعوت دیگران به بخل پرداخته شده است (حدید: ۲۴).^۲ در مؤلفه فرجام متکبر فخور به دو مورد: بی بهره ماندن از رحمت و مهربانی الهی و سرزنش و توبیخ الهی پرداخته شده است (حدید: ۱۰ و ۲۲).^۳

۱. آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَحْلِفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ (۷) وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكَلَّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۰) مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ (۱۱) إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعَفْ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ (۱۸).

۲. الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ.

۳. وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكَلَّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۰) اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ تَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرْتُهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ (۲۲).

نمودار شماره ۹: جایگاه مسائل اخلاقی در سوره حدید

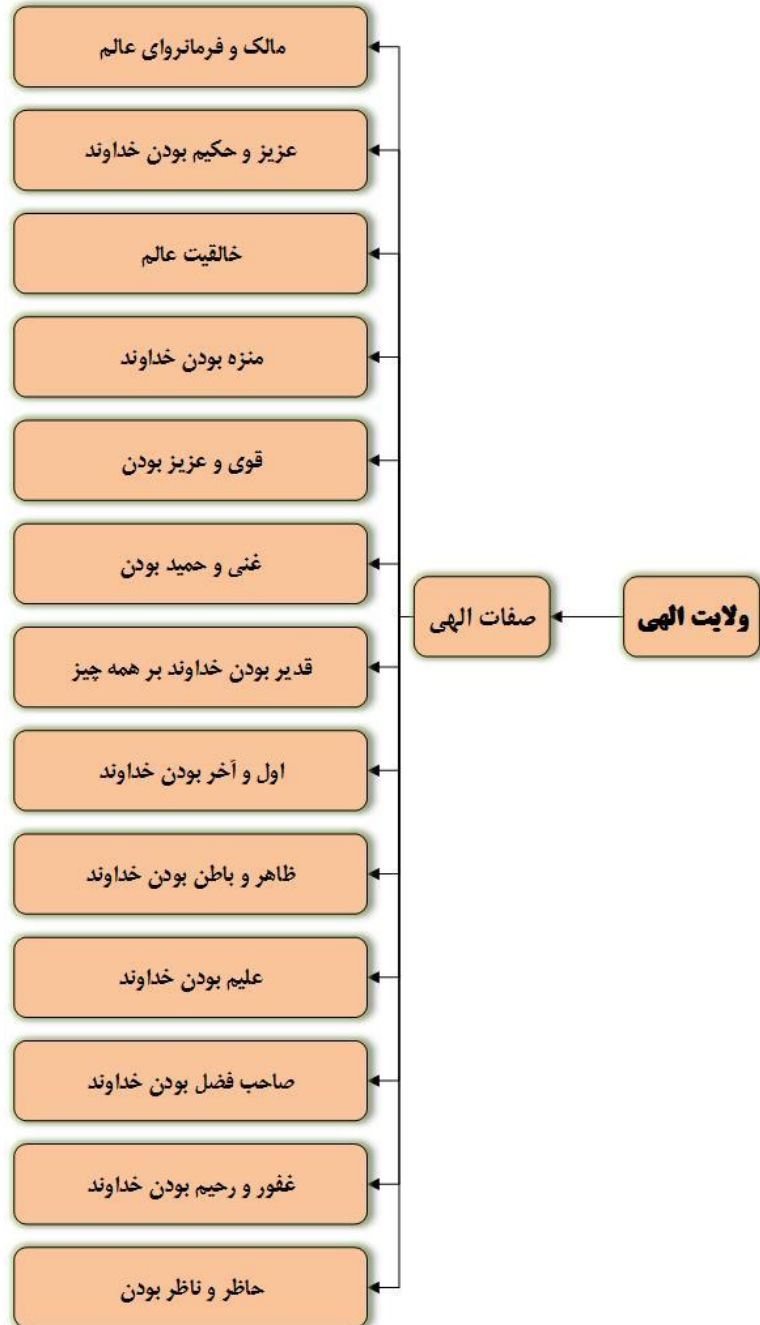
واکاوی محور موضوعی سوره حدید با روش تحلیل محتوا

۳- ۲- ۷- مقوله ولایت الهی

در این مقوله، به مؤلفه صفات خداوند پرداخته شده است. در سوره مبارکه حدید به برخی از صفات خداوند اشاره شده است که عبارت اند از: منزّه؛ عزیز و حکیم (حدید: ۱)؛^۱ مالک و فرمانروای عالم و خالق عالم؛ حاضر و ناظر (حدید: ۴، ۵ و ۶)؛^۲ قدیر (حدید: ۲ و ۲۲)؛^۳ اول و آخر؛ ظاهر و باطن (حدید: ۳)؛^۴ علیم (۳، ۶ و ۱۰)؛^۵ صاحب فضل (حدید: ۲۱)؛^۶ قوی و عزیز (حدید: ۲۵)؛^۷ حمید و ستوده (حدید: ۲۴)؛^۸ غفور و رحیم (حدید: ۹ و ۲۹)؛^۹

۱. سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.
۲. هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۴) لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۵) يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۶).
۳. لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۲) لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۹).
۴. هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.
۵. وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُتَّقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِيٰ مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ.
۶. سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ.
۷. لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ.
۸. الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ.
۹. هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَّحِيمٌ (۹) لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۹).

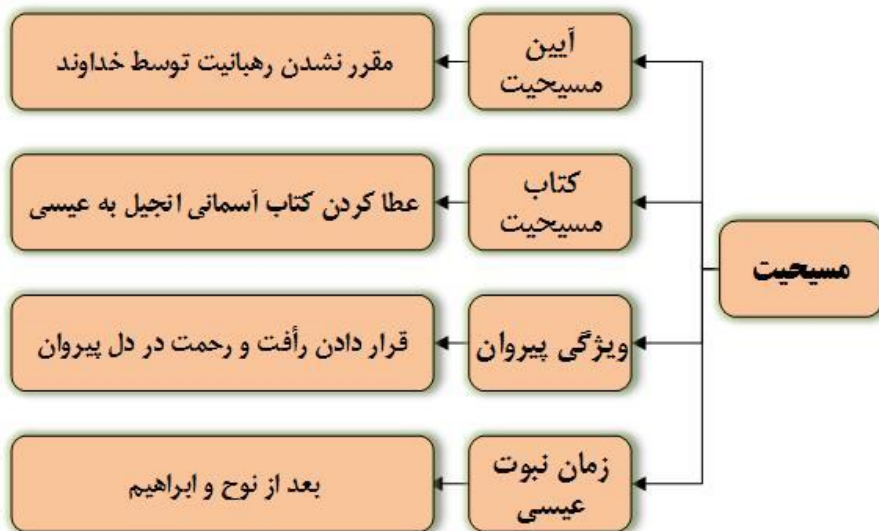
نمودار شماره ۱۰: جایگاه ولایت الهی در سوره حدید

۳-۲-۸. مقوله مسیحیت

در این مقوله، به چهار مؤلفه آیین مسیحیت، کتاب مسیحیت، ویژگی پیروان عیسی ﷺ و زمان نبوت عیسی ﷺ اشاره شده است. در آیین مسیحیت، به مقرر نشدن رهبانیت توسط خداوند و عطا کردن کتاب آسمانی انجیل به عیسی ﷺ به عنوان کتاب مسیحیت اشاره شده است. همچنین از ویژگی های پیروان عیسی ﷺ قرار دادن رأفت و رحمت در دل آنها بیان شده است. به زمان نبوت عیسی ﷺ بعد از نوح و ابراهیم هم اشاره شده است (حدید: ۲۷)¹.

نمودار شماره ۱۱: جایگاه مسیحیت در سوره حدید

۴- نتیجه گیری

در این پژوهش به تحلیل محتوای سوره حدید پرداخته شده است. مراحل مختلف این تحلیل عبارت اند از:

۱. تقطیع آیات به ۲۷ واحد متنی.

۱. ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَافَةً وَرَحْمَةً وَرَهَابِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَائِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ.

۲. برداشت ۱۰۰ مضمون و پیام از آیات.

۳. سنجش فراوانی کلمات و موضوعات اصلی، در تحلیل محتوای کمی.

۴. با توجه به اطلاعات حاصل از نمودار فراوانی موضوعات و فراوانی کلمات، مشخص

شد بخش عمده سوره حدید مربوط به توحید و نبوت است.

۵. در تحلیل محتوای کیفی، برای استخراج مقولات، چهار مرحله پیموده شده است: در مرحله اول، مضامین فرعی آیات دسته‌بندی شد و در جدول تحلیل محتوا قرار گرفت. در مرحله دوم، مضامین فرعی که دارای مضمون واحد بودند در کنار هم قرار گرفتند. در مرحله سوم، مضامینی که دارای مفهوم مشترکی بودند مشخص شدند. در مرحله چهارم، مفاهیم مشترک ذیل یک مقوله، سازمان‌دهی شدند. این مقولات عبارت‌اند از: مؤمنان؛ معاندان حق؛ آخرت؛ دنیا؛ عاملان هدایت؛ مسائل اخلاقی؛ ولایت الهی؛ مسیحیت.

۶. می‌توان این هشت مقوله را ذیل چهار مفهوم: توحید، نبوت، تربیت فردی و تربیت اجتماعی تقسیم کرد. مقوله مسایل اخلاقی به تربیت اجتماعی و مقوله مؤمنان، معاندان حق، آخرت، دنیا و عاملان هدایت به تربیت فردی، مقوله ولایت الهی به مفهوم توحید و مقوله مسیحیت به نبوت اشاره دارد.

۷. با توجه به اطلاعات به‌دست‌آمده از نمودارها و جداول تحلیل محتوا، مشخص شد سوره مبارکه حدید با وجود موضوعات متعدد، دارای یک روح کلی است و آن ترغیب و تشویق به ایمان به خدا و رسولان الهی است که با مقایسه ویژگی‌ها و فرجام مؤمنان و کافران و همچنین با مقایسه بین دنیا و آخرت از طریق انذار و بشارت، به آن پرداخته شده است. با این اوصاف و مقایسه این که ارزش‌های دنیوی، ارزش‌های واقعی و ماندگار نیستند و ارزش‌های اُخروی‌اند که مانا و والا هستند، مخاطب را به ایمان و انفاق تشویق می‌کند و به دو اصل توحیدگرایی و آخرت‌گرایی اشاره دارد. در واقع، سیر ایمانی که در سوره حدید ترسیم شده است، ایمان حقیقی‌ای است که به ایمان عملی می‌انجامد.

۸. ابتدای سوره با «هو العزیز الحکیم» شروع شده است و انتهای سوره با «ذو الفضل العظیم» پایان یافته است که به توحید تأکید دارد و این صفات الهی خود می‌تواند عاملی برای ترغیب شدن به سمت ایمان الهی باشد.

منابع

* قرآن کریم.

۱. ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، (۱۴۰۸ق)، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
۲. بابایی، احمد علی (۱۳۸۲ش)، برگزیده تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۳. باردن، لورنس، (۱۳۷۵ش)، تحلیل محتوا، ترجمه: ملیحه آشتیانی و محمد یمینی دوزی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۴. ثعلبی نیشابوری، احمد بن محمد، (۱۴۲۲ق)، الکشف و البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۵. جانی‌پور، محمد، (۱۳۹۰ش)، اخلاق در جنگ، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۶. خامه‌گر، محمد؛ نقی‌زاده، حسن؛ رضایی کرمانی، محمدعلی، (۱۳۹۵ش)، «اعتبارسنجی رهیافت‌های کشف استدلالی غرض سوره‌های قرآن»، پژوهش‌های قرآنی، سال بیست و یکم، شماره دو.
۷. دهقانی، فرزاد؛ سخدری، مریم؛ مصطفایی، محمد، (۱۴۰۲ق)، «تبیین پیوستگی آیات سوره حدید بر اساس مدل آینه‌ای نیل رابینسون»، پژوهش‌های قرآنی، سال بیست و هشتم، شماره اول.
۸. رضایی اصفهانی، محمدعلی، (۱۳۸۷ش)، تفسیر قرآن مهر، قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
۹. رضی بهابادی، بی‌بی؛ احدیان، مریم، (۱۳۹۷ش)، «کشف محور موضوعی سوره حج با روش تحلیل محتوا»، مطالعات قرآن و حدیث، سال دوازدهم، شماره اول.
۱۰. رمضان‌نی، فاطمه، (۱۳۹۹ش)، «تحلیل گفتمان منافقان و مؤمنان با تکیه بر گزیده‌ای از آیات سوره حدید»، پژوهشنامه مطالعات میان‌رشته‌ای تفسیر و کلام، شماره چهارم.
۱۱. ستوده‌نیا، محمدرضا؛ جانی‌پور، محمد، (۱۳۹۲ش)، «ساختار نظام‌مند مفاهیم و گزاره‌های اخلاقی در سوره اسراء»، پژوهشنامه اخلاق، سال ششم، شماره نوزدهم.

۱۲. السیوطی، جلال الدین عبدالرحمن بن أبی بکر، (۱۴۳۲ق)، الدر المنثور فی التفسیر المأثور، لبنان: دارالکتب العلمیة، چاپ سوم.
۱۳. شرف الدین، جعفر، (۱۴۲۰ق)، الموسوعة القرآنیة (خصائص السور)، بیروت: دار التقرب بین المذاهب الإسلامیة.
۱۴. طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۵. طبرسی، فضل بن الحسن، (۱۳۷۲ش)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو.
۱۶. طبرسی، فضل بن الحسن، (۱۳۷۷ش)، تفسیر جوامع الجامع، ترجمه: گروهی از مترجمان، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی.
۱۷. عزتی، م، (۱۳۷۶ش)، روش تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: مؤسسه تحقیقات اقتصادی دانشگاه تربیت مدرس.
۱۸. کریپندورف، کلوس، (۱۳۷۸ش)، مبانی روش شناسی تحلیل محتوا، ترجمه: هوشنگ نائینی، تهران: انتشارات روش.
۱۹. صرفی، زهرا، (۱۳۹۸ش)، «تبیین انسجام محتوایی سوره لقمان با روش تحلیل محتوای کیفی»، تحقیقات علوم قرآن و حدیث، سال شانزدهم، شماره چهل و یک.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴ش)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیة.
21. Wilkinson. D.& Brimingham.p.(2003).Using Research Instument: A Guide For Researchers. London: Routeledge.